

4. Рецкер Я.И. О закономерных соответствиях при переводе на родной язык // Теория и методика учебного перевода: сборник трудов. – Москва: Изд-во Акад. пед наук РСФСР, 1950, 240 с.
5. Хакимова А.Г. Способы перевода фразеологических единиц с английского на русский язык // Педагогическое мастерство, 2015. – Режим доступа: <https://www.pedm.ru/categories/10/articles/385>
6. Кунин А.В. О переводе английских фразеологизмов в англорусском фразеологическом словаре. – Москва, 1964. – 183 с. –Режим доступа: http://zhurnal.lib.ru/w/wagapow_a_s/transl-book-kunin.shtml
7. Ромашко В.М., Митчелл Л.А. Проблема перевода фразеологизмов с английского языка на русский язык и идентичность их русским аналогам // Язык и культура: материалы XXIX Международной научной конференции, Томск, 2018, с.137-141.
8. Слепушкина Е.В. Фразеология русского и английского языков в свете лингвокультурологической лингвистики (на материале фразеологических единиц со значением “предупреждения” и “угрозы”) // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 9. – СПб., Вып.3, ч. II, с.215-220.
9. Юнусова М.О. Фразеологизмы в научных текстах на английском языке // Актуальные вопросы филологических наук: материалы IV Междунар. науч. конф. – Казань: Бук, 2016, с. 54-57.
10. Режим доступа: <https://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/angliiskiy-yazyk/library/2013/03/17/otrazhenie-mentaliteta-anglichan-v>
11. Режим доступа: <https://mir-olymp.ru/publication/ispolzovanie-poslovits-i-pogovorok-pri-obuchenii-angliiskomu-iazyku-v-srednei-sh.html>
12. Режим доступа: <https://lingvanord.info/anglijskie-poslovicy-i-pogovorki/>
<https://preply.com/ru/blog/15-poleznyh-anglijskih-fraz-so-slovom-time/>
13. Режим доступа: https://foxford.ru/wiki/russkiy-yazyk/frazeologizmy?utm_referre

УДК 821.512.154

DOI 10.58649/1694-8033-2024-1(117)-171-178

Табышбекова Э.Э.

Ж. Баласагын атындагы КУУ

Табышбекова Э.Э.

КНУ им. Ж. Баласагына

Tabyshbekova E.E.

KNU J. Balasagyn

ORCID: 0009-0000-5927-5007

Ч. АБЫКЕЕВДИН ӨМҮРҮ ЖАНА ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ЧЕБЕРЧИЛИГИ
ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО Ч. АБЫКЕЕВА
THE LIFE AND WORK OF CH. ABYKEYEV

Кыскача мүнөздөмө: Макала журналист, жазуучу Чолпонбек Абыкеевдин чыгармачылыгына жана коомдук ишмердигине арналган. Анын кыргыз адабиятына кошкон

салымы, чыгармачылыктын өзгөчөлүктөрү эгемендүү республиканын калыптанышынын татаал шарттарында жазылган 1990-2000-жылдардагы чыгармалардын мисалында ачылган.

Аннотация: Статья посвящена творчеству и общественной деятельности журналиста, писателя Чолпонбека Абыкеева. Раскрывается его вклад в кыргызскую литературу, особенности творчества на примере произведений 1990-2000-х годов, написанных в сложных условиях становления независимой республики.

Abstract: The article is devoted to the work and social activities of journalist, writer Cholponbek Abykeyev. His contribution to Kyrgyz literature is revealed, the peculiarities of creativity on the example of works from the 1990s to the 2000s, written in difficult conditions of the formation of an independent republic.

Негизги сөздөр: адабият; жанр; стиль; мистикалык чыгарма; детективдүү чыгарма; новелла; роман; тарых; проза.

Ключевые слова: литература; жанр; стиль; мистическое произведение; детективное произведение; новелла; роман; история; проза.

Keywords: literature; genre; style; mystical work; detective work; short story; novel; History; prose.

Кириш сөз. Көркөм адабият коомдук аң-сезимдин бир түрү десек жаңылышпайбыз. Анын эң башкы артыкчылыгы турмуш чындыгын терең иликтеп, көркөм образ менен элестүү чагылдырып көрсөткөндүгүндө турат. Ал биринчи кезекте адамдардын эстетикалык сезимин өстүрүүгө таасирин тийгизет, дүйнө таанытат, тазалыкты нравалык актыкты калыптандырат, эл-жерди сүйүүгө, патриоттуулукка үндөйт. Ал эми көркөм адабияттын бардык касиет-наркын сын менен адабият таануу илими иликтеп алып чыгары белгилүү.

Ар бир мезгилдин конкреттүү-тарыхый кырдаалдары көркөм-маданий өнүгүүгө өз изин калтырып, муктаждыктарын коёт. Башкача айтканда, коомдун тарыхый өнүгүшү менен көркөм адабият үзөңгүлөш, эриш-аркак өнүгөт. Улам мезгил өткөн сайын жандуу прогресстин адабиятка болгон керектөөсү калыптанып жүрүп отулары айкын. Анын маанилүү ролу өз алдынча доордун эң орчундуу, зарыл маселелерин көтөрүп, коё билишинде. Ал байыртан бери эле өзүнүн олуттуу милдетин аткарып келе жатканын баарыбыз жакшы билебиз. Адам баласынын алга умтулган ой-санаалары, адилетсиздикке, зордук-зомбулукка, ырайымсыздыкка каршы күрөшүүлөрү бүт бойдон чындыкты ачык айкын, өзүндөй жандуу элес түрүндө чагылдырат. Көркөм чыгарманын айрым бир адамдардын жашоосуна гана эмес, жалпы адамзатка тийгизген таасири чоң.

Кайра куруу жана капитализмге өтүү мезгилиндеги кыргыз адабияты XX кылымдын аягы 1985-2000-жылдар аралыгын камтыйт. 1960-80 жылдарга салыштырганда 1985-90-жылдар аралыгында роман, повесть, аңгеме жанрларында жазылган чыгармалар сейрек жарык көргөн. Мунун да өз себептери, өз шарттары бар, оң да, терс да мааниде. Улуттук аң-сезимдин көтөрүлүшү 80-жылдарга таандык болсо да, руханий мурастарга болгон массалык өзгөрүү аларга жаңы көз караштан туура баасын берүү зарылчылыгы 90-жылдардан баштап улуттук кайра жаралуу доорунда Кыргызстан эгемендүү мамлекетке ээ болгондон (декларация, 1991-жыл, 31-август) кийин жаралды. Жаңы доордун адабиятына жазуучу каалайбы же каалабайбы өз заманынын талабына жараша каармандарын башка нукта жазып жаңы проблемаларды көтөрүп чыгууга мажбур болушат. Адабият айдыңында соңку мезгилде (1990-2000-жылдар) келип кошулган жазуучулардын стили мурункулардан кескин

айырмаланып тургандыгын үстүртөн караганда деле байкоого болот. Алар турмуштук ар кандай окуяларды (цензура, идеология жок) сүрөттөөдө өздөрүн эркин сезишет. Ага көптөгөн мисалдардын бири катары, окурмандар арасында өзүн жакшы эле таанытып калган жазуучулардын бири Чолпонбек Абыкеевдин чыгармачылыгын айтсак болот.

Илимий иштин актуалдуулугу.

Чолпонбек Абыкеевдин чыгармалары кыргыз журтчулугунун кызыгуусун арттырып, ал тургай китептери колдон колго өтүп окулуп, автордун өзгөчө стили, жанры менен өзүнө тарта алды. Мистикалык жанрдагы чыгармалардын окурман журтчулугу тарабынан бат кабыл алынуусу, эгемендүүлүктү алган жылдардан баштап бул жанрда Чолпонбек Абыкеевдин жана башка бир топ авторлордун чыгармаларынын ушул багытта “дүрт” этип күйгөн жалындай болуп чыга келиши байкалып турат. Ошону менен бирге 1990-жылдардан баштап кыргыз коомунда популярдуулукка ээ болуп, бүгүнкү күндө да өзүнүн актуалдуулугун жоготпой келет. Анткени коомубузда ар кандай эл оозуна алынып, аңыз кеп түрүндө тараган окуялар өтө көп. Дал ошол окуяларды кызыктуу сюжетке ширелиштирип окурманга жеткирген жазуучу бул жанрдын калыптанышына зор өбөлгө түзүп берди десек болот.

Андан сырткары, кадимки реалдуу көрүнүштөрдөн, турмуштук окуялардан алыстап, башка дүйнөнүн түшүнүксүз, белгисиз коркунучка кептеген окуялары мистикалык жанрдын негизин түзүү менен мистикалык жанрдын биздин адабиятта дагы багы ачылды десем жаңылышпайм. Детективдүү чыгармалардын жаралышын, андан сырткары автордун аңгемелеринин өзгөчөлүктөрүн баса белгилебесек болбос.

Ошону менен биргеликте, автордун жараткан чыгармасына таянуу менен эски жана жаңы доордун идеологиясынын айырмачылыгын баамдадык. Мындай өзгөчөлүктөр Ч.Абыкеевдин “Ак чоку. Арча. Ала булут” “Күүгүмдөгү кусалык” аңгемелеринде, “Бриллиант жылан”, “Качкын” ж.б повесттеринде ачык байкалат. Менин көз-карашымда автор чектөөлөрдөн өтүп, кыргыз адабиятына жаңычылдык киргизди десем жаңылышпайм. Көтөрүлүп жаткан жаңылык - азыркы коомдун талабы. Ага мисал катары совет доорунда сүйүү темасы, эки адам ортосундагы ысык мамиле, карым-катнашы көмүскөдө калып же уят катары каралып талкууга алынып, сын-пикирлер айтылган. Эски салт-санаадан чыкпаган кандайдыр бир эрежеге салынган доордо жашаганыбыз анык. Мындай сүйүү темасын козгогон чыгармалар коомдук таңууга алынып, вульгаризм деп эсептелинип келген. Буга чейин кыргыз адабиятында коомчулукта талаш маселени жараткан сүйүүнү даңазалаган, эки жаштын мамилесин баяндаган белгилүү жазуучубуз Ч. Айтматовдун “Жамийла” повестин гана айтсак болот. Андагы Жамийланын Данияр менен качып кетиши кыргыздарда кездешпеген көрүнүш, обочолонгон жорук, чектен чыккан уят нерсе катары каралды. Ал эми ошол эле чыгарманы француз жазуучусу “Сүйүүнү даңазалаган эң жакшы чыгарма” - деп белгилеп жатпайбы!? Сүйүү, эки адамдын мамилесин коомчулукта уят катары карабастан мыйзам ченемдүү, нормалдуу экендигин коомго туура түшүндүрсөк деген ойдомун. Адамдардын сүйүү, карым-катнашты жакшы түшүндүрө албаганыбыздан коомдогу зордук-зомбулуктун болушу көп учурап жаткандай. “Оорууну жашырсаң өлүм ашкере кылат” – дегендей, жашырган нерселердин баары коомго зыянын тийгизет.

“Ааламга жол айылдан башталат” – дегендей, алгач жазуучунун басып өткөн жашоосуна жана чыгармачылыгынын башталышына көз чаптырсак, Чолпонбек Абыкеев 1957-жылы 16-августта Нарын облусунун Кочкор районунда караштуу Кош-Дөбө айылында, Тоо карын жайлоосунда жарык дүйнөгө келет. Таң сөгүлүп атканда, Чолпон

жылдыз жаркырап жанып турганда төрөлгөндүктөн атын ата-энеси ырымдап Чолпонбек коюшат. Айылдын турмуш шартына аралашып, билимди айылдык мектептен алып, келечекте журналист болом деген чоң үмүт менен Борбор калаага жол тартып, Кыргыз Улуттук университетине кирип, ал жерден окуусун ийгиликтүү аяктайт. Тактап айтканда, СССРдин 50 жылдыгы атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинде 1978-1983-жылдарда окуп, жогорку билимдүү журналист кесибине ээ болот. Эмгек жолун алгач алыскы райондон баштап, жаш жазуучу өзүнө көптөгөн тажрыйба топтойт.

Ал бир катар роман, повесттердин, аңгеме, новеллалардын автору. 12 жыйнагы жарык көргөн. 2011-жылы 3 томдук тандалган чыгармалар жыйнагы жарыкка чыккан. 1996-жылдан бери Улуттук Жазуучулар Союзунун мүчөсү.

Жазуучунун өмүрүнүн экинчи бир чоң этабы “Аалам” гезитине байланыштуу. 1990-91-жылдардын учурунда кыргыз тарыхында биринчи расмий каттоодон өткөн жеке менчик эркин гезит пайда болот. Аны “Аалам” деп атап, жазуучу өз калеминен жаралган, жазылган чыгармаларын адабият дайрасына алып келип окурмандар агымына сунуштайт.

Чыгармалары орус, түрк, украин, уйгур, башкыр, тилдерине которулган.

Чолпонбек Абыкеевдин ар бир чыккан чыгармасы колдон түшпөй окулган. Кыргызстандагы эң көрүнүктүү жазуучулардын бири. Эгемендүүлүктү алган жылдардын ичинде чыгармаларынын нускасы жана окумдуулугу менен Абыкеевге жеткен жазуучу жок. “Кызыл көйнөкчөн келин” аттуу повестти биринчи чыкканда эле “Роман гезит” түрүндө 150 миң нуска менен бир жыл ичинде сатылып кеткен. Аталган повесть андан кийин да ондон ашык жолу басылган. Эң окумдуу жана бүгүнкү күнгө чейин окурмандардын оозунан түшпөгөн атактуу чыгармасы “Бриллиант жылан” романы алты жолу кайталап басылып, нускасы 105 миңге жеткен. Ал бүгүнкү күндө да көрүнүктүү чыгарма катары каралат.

Жазуучунун минтип окурмандардын сүймөнчүлүгүнө ээ болушунун сыры кыргыз адабиятында мурда кездешпеген жанрда маселен, “Кызыл көйнөкчөн келин” өтө коркунучтуу (ужас) стилде жазылса, “Бриллиант жылан” романы курч окуялуу детектив жанрында жазылган [1, 206-207-б.].

Чолпонбек Абыкеевдин айтуусунда: “Чыгармачылыкта кантсе да азыр-көптүр ийгиликке жеттим деп ойлойм. Жарыла албай араң тургансып 1995-жылдан баштап төгүлүп жаздым. Повесттерим биринин артынан бири “Ааламга” чыгып жатты. “Көрпенде”, “Качкын”, “Кызыл көйнөкчөн келин”, “Бриллиант жылан”, “Ай менен жарышкан автобус” колдон колго өтүп, окурмандарым кызыгып издеп таап, сурап окуп жатышты. Чыгармаларым курч окуялуу роман, повесть же болбосо детектив деп аталып окурмандардын кызыгуусун арттырууда [2, 31-б.].

Алардын негизги өзөгүн бүгүнкү биз жашап жаткан коомдун курч драмалуу чиелешкен окуяларын түзүп, каармандардын татаал тагдырлары баяндалгандыктан окурмандарды өзүнө тартып, алгачкы детективти жазып артынан канчалаган жазуучу болом деп талпынгандарга бул жанрда үлгү болот. Муну бир көрүнүшү десек, экинчи жагдайы новелла, роман, тарых, детектив, ужас, проза жанрлардын жуурулушунан “Сөзмозаика” деп атап, жанр же терминди жаратуусунда болду” [3, 32-б.].

Көрүнүп тургандай, мындан биз жаңы көркөм дөөлөт жаратууда, жаңыча изденүү, жаңыча форма, жанр табууга умтулуу зарылчылыгын көрөбүз. Бул жазуучунун өздүк кредосуна, талабына жана адабий бай тажырыйбасына байланыштуу. Адабияттагы мындай бурулуш элибиздин эгемендүүлүккө жетишкени менен акын-жазуучуларыбыздын жаңы

кылымга туш болушу эркин ой жүгүртүп, партиялык саясаттан, социалистик идеологиянын тушоосунан бошоп жатканын кеңири айгинелеп берет.

Чыгармаларын атай кетсек: *“Качкын”, “Бриллиант жылан”, “Кызыл көйнөкчөн келин”, “Көрпенде”, “Мен жөнүндө жазсаңыз”, “Күүгүмдөгү кусалык”, “Ак чоку. Арча. Ак булут”, “Нан жана телевизор”, “Ай менен жарышкан автобус”, “Улактын үнү”, “Коңулдагы үй”, “Терезеде өскөн гүл”, “Кер тайган жана барак жүндүү кара дөбөт” ж.б.*

Автор чыгармачылыгын аңгеме жазуудан баштаган. Убагында белгилүү сынчы К.Даудов “Кыргыз жазуучуларынын кийинки жылдары жарык көргөн прозалык чыгармалары тууралуу сөз кылуу, жалпы эле соңку мезгилдерде жаралган роман, повесть, аңгеме жанрларындагы сандык жана сапаттык жылыштарды; башкы өнүгүш багыттын мүнөзү кандай, идеялы-мазмундук, эстетикалык чектер канчага кеңейди, мурдагы адабий тажырыйбаларына салыштырмалуу караганда художниктин көркөм аң-сезими менен чыгармачылык методунда кандай өзгөрүштөр болду, учурдагы социалдык, адеп-ахлактык, проблемалар кандайча коюлуп жана кандайча чечмеленүүдө, ар бир жанрдын өздүк табияты менен жаңы тематикалар кандайча өздөштүрүлүп жаткандыгын текшерип көрүү дегенди билдирет” – деп жазган эле [4, 56-б.].

Ар бир чыгарма өз дооруна, өз мезгилине жараша жаралат. Ал ошол учурдун күзгүсү болуп санааларын ар бир адабиятчы жакшы билсе керек. Чыгармаларды тескөө да ошол учурдагы кырдаал, шартка жараша болот. Чыгарманын жаралышына эмне таасир эткен, чыгарма өз максатына канчалык деңгээлде жеткен, балким жетпей калдыбы?! Мына ушуга окшогон пикирлер адабий сында ар дайым айтылып келет. Негизи, чыгарманы чыгарма кылып тааныткан – бул адабий сын.

Ч.Абыкеевдин аңгемелерине чыйыр салып, салыштырып карай турган болсок, 30 – жылдары аңгеме жанрынын тематикасы кыйла байып, жаңы түрлөрү көрүнө баштаганы байкалат. Аларга жазуучу Мукай Элебаевдин “Бороонду күнү”, “Алыскы тоодон”, “Кыйын кезең”, 1950-жылдардагы аңгеме жазуу чеберчилигин Касым Каимовдун “Анарбайдын көпүрөсү”, “Ак шоокум”, “Бөтөлкөдөгү киши”, “Адашуу” сыяктуу аңгемелери өмүр сүрүп турган учурда ошолорго катарлаш Ч.Айтматовдун “Ак жаан”, “Түнкү сугат”, “Асма көпүрө” деген аңгемелери да жашап жатты. Ошондой эле 60-80-жылдардын аралыгында жарык көргөн аңгеме жаатына кайрылганда Аман Саспаевдин “Татым туз”, “Ширенке” “Гүлкайыр”, “Сарала ит”, “Кайрылуу”, “Улгайгандар”, “Эски жолдо”, Мурза Гапаровдун “Бир шингил жүзүм”, “Кара көлдүн каздары”, “Экөө ээн бакта”, “Эки ирет гүлдөөчү алмалар”, Кубатбек Жусубалиевдин “Тимн”, “Жолборс эки уйду жыгып жатат”, “Тоого жаз кеч келет”, Кеңеш Жусуповдун “Сүйүү рейси”, “Жүрөгүм менин тоолордо”, “Жалгыз арча”, “Эне кудурети”, “Көлдүн ээси”, ж.б. Аталган чыгармаларда жогорудагы жазуучулар учурдун турмуш чындыгын көрсөтүүгө аракеттенишкен. Касым Каимовдун “Анарбайдын көпүрөсү” аттуу аңгемесинде коомдук социалдык маселени козгойт [5, 456-б.]. Ички сезимди, жан дүйнөнү козгой ала турган чыгармаларынын бири – “Ак шоокум” чыгармасы [6, 179-б.]. Аман Саспаевдин “Татым туз” аттуу психологиялык аңгемесинде, бир жагынан, ошол эч кимге белгисиз карапайым кыргыздын мекен, эл жөнүндө кандай бийик жана таза сезимдерди алдейлеп, кандай улуу сагыныч, сөз жеткис кусалык менен жашап өткөнү тууралуу баяндалат [7, 503-б.].

Кеңеш Жусуповдун “Сүйүү рейси” аңгемесине токтолсок, жазуучу бүгүнкү күндүн жаш адамынын жаңы мамилеси, ой-тилеги, тунук сүйүүсү жөнүндөгү проблеманы көтөрөт [8, 80-б.].

Аңгеменин ар түрдүү жазылышы автордун изденүү – аракетине, билим деңгээлине, тажырыйбасына, чеберчилик мүмкүнчүлүгүнө жараша болот. Ар бир жазуучу жашоо турмушубуздун актуалдуу проблемасын козгошу окурмандарды ой жүгүртүүгө кошо кайгырууга аргасыз кылып, ушулар аркылуу кандайдыр бир жакшылыкка, нукуралыкка алып барарына ишеним артылат. Адамды психологиялык планда изилдөөгө алып, анын моралдык – нравалык маселелерин козгоп, окурмандар чөйрөсүндө орун-очок алып, бүтүндөй сюжеттик шарттуулук ыкмасында өнүгүп, мезгилдик өлчөмгө жан киргизип, келечек турмуштун урунттуу учурларын элестеткен, баалуу мурастардан болуп калат.

Кайра куруу жана капитализмге өтүү мезгили 1985-жылдардан баштап учурдагы турмуш чындыгын көркөм чагылдыруу жагынан поэзияга салыштырганда көркөм прозанын алда канча артта жайлап калгандыгы тажырыйбадан белгилүү. Ушул мезгилдеги турмуш чындык канчалык орчундуу, канчалык татаал курч экендигине карабастан, ал поэзиядагыдай тез, ыкчам, ачык бетке айткандай түз чагылдырыла албады. Мындай аракеттер, прозанын формасына гана көрүнөт. Алар түздөн-түз кайра куруунун чындыгын иликтөөгө алып, көркөм элестетүүнү максат кылган жок, көбүнчө кайра куруу келгенге чейин коомдук турмушта болгон кемчиликтерди көркөм чагылдыруу максатын козгоду. Ушундай багытта жазылып, окурмандардын көңүлүн бурган чыгарма Ч.Айтматовдун “Кыямат” романы болду [9, 80-б.].

Мезгилдин өтүшү менен баардык нерсе өзгөрөт. Кыргыз адабиятында да, убакыттын алмашышы менен көптөгөн өзгөрүүлөр болуп акын жазуучулардын калеми курчуп практикалык, адабий теориялык жактан да такшала баштагандыгын айтсак болот. “Аккан арыктан суу агат” – дегендей улуу муундун чыгармаларын окуп, өзүн өзү таптап, даярдап, канатын күүлөп, коомдо кайра куруу жана капитализмге өтүү мезгил аралыгында, 1985-жылдары кыргыз прозасына жаш жазуучу Чолпонбек Абыкеев жандуу аралашып кирет. Калемгердин жараткан чыгармаларында башкы каармандары айылдык коомдо, элеттин чөйрөсүндө чоңойгон, турмуштан өз жолун, багытын табууга умтулган, кээ бир учурда тескери жолго түшүп, ичкиликке берилип кеткен каармандын нравалык турмушу жеке тагдыры жөнүндө терең ойго батырат [10, 165-б.].

Ал тургай Кара китеп, Качкын, Бриллиант жылан повести, Кызыл көйнөкчөн келин романы курч окуялуу детективдүү, мистикалык чыгарма аталып, коомубуздун колдон колго өтүп окулган чыгармалардын катарын толуктаган. Совет бийлиги кулап, элдер илим билимге көңүл бурбай, көр тирилик менен убара болуп, ошол эле учурда билимге суусап турган элге суу бергендей таасир калтырган. Чыгармалары элден өзгөчөлөнүп, терең ойду, бийликти, турмушту, коомдун көйгөйлүү маселелерин козгогон. Чыгармасында өтө ачык бийликти сындаган. Ал Бриллиант жылан повесттин окуган окурмандарына жана youtube Рух Азык каналына “Чолпонбек Абыкеев менен “Бриллиант жылан” чыгармасы боюнча маек” аттуу берүүсүдө берилген суроосуна төмөнкүчө жооп берген [11].

–“Чыгарманын прологунда бриллиант жылан жана экиге бөлүнгөн китеп жөнүндө баяндалат. Бул нерсени биз башка бир нерсенин символу катары түшүнсөк болобу? Булар аркылуу эмнени айткыңыз келген?”

–“Мен ушул нерсени көп учурда “Бриллиант жыланды” окуган же уккан окурмандарым менин эмне айтайын дегенимди түшүнө албай калган учурлары көп кездешет. Анын себеби, мен ошол айтайын деген ойду өтө эле кагазга ороп койсом керек. Өтө эле чоң калыңыраак оромолго ороп койгонумдан улам окурмандар түшүнбөй калган. Анын үстүнө сюжеттер бат-бат алмашып, курч окуялуу сюжеттер көп болуп кеткедиктен окурмандар

кызыгып кетишет дагы, айтайын деген ойдон көбүрөөк алаксып калышат. Чыгармада айтайын деген ой эмне? Ой – адамда үч нерсе бирге боло албайт же оңой менен кошулбайт. Биринчиси – бийлик, экинчиси – байлык, үчүнчүсү – билим, илим. Эгер адамдардын мамлекетти башкарууга байлыгы да, бийлиги да, билими да бар адам бийликке келсе, анда ошол мамлекет сөзсүз гүлдөп өсүп өнүгөт деген. Эгерде байлыгы болуп туруп, руханий билими жок адам бийликке келген болсо, ал билимге муктаж ал ошол жерден аксайт. Муну менен мисал келтирип айта турган болсок А. Акаев билими бар адам эле, бирок байлыгы жок болчу. Куурагыр, байлыкка азгырылды, байлыкты кубалап байыт элем деп элди курутту. Туурабы? Мына, “Бриллиат жыландагы” ачык эле сюжетин мисалы. Ал эми К.Бакиев бийликке келди. Анда байлык бар болчу бирок, билим жок эле да. Билим жок болгондуктан ал да билим жактан аксады да, элди кыйнап койду. Ошол эле А.Атамбаев байлык бар эле билим жоктугунан ойду-тоону сүйлөп баягы эле байлыктын аркасынан чыга албай, аягы түрмө болду. Ушул үчөөнүн бирикпеген күрөшү. “Бриллиат жыландын” ичинде ушул үч нерсенин бирикпеген күрөшү. Үч нерсеге жетем деген күрөш. Байлык, бийликке жетсем дейт анан билимге көңүл бурган эч ким жок. Байлык бийлик согушуп жатат бирок, билимди көмүскөдө калтырып коюп жатабыз. Ошол үч нерсени мен айтайын дегем. Бул эми чоң философия жана атам замандан бери эле айтылып келе жаткан философия. Бирок кээ бирөөлөрдөн аңдап билгендери бар. Окурмандардын көбү чалышат. Чыгарманы окуганда окуяларга кирип кетип байкабай калыптырбыз. Экинчи жолу окуганда сиздин эмне айткыңыз келгенин түшүнүп, ээх, ушундай чыгарма жараткан турбайбы деп калдык дешип. Мисалы, бриллиат жыландын өзү – байлык. Байлык эмнеден турат? Байлыктын төрөсү – бриллиант. Символикалык жактан бриллиант байлыктын төрөсү да туурабы? А эмне үчүн жылан? Жыланды айтсаң адамдын денеси “дүр” дейт. Байлык өтө коркунучтуу нерсе, байлык жыргал эмес. Байлык адамды коркутат. Көп адамдар байлыкка жетсем деп кызыга беришет бирок андай эмес. Чынында байлыктын өзүнүн коркунучтуу жактары көп. Жылан коюлганы ошол себептен. А китеп эмнеге экиге бөлүнүп калган? Китептин бир бөлүгү бийлик бир бөлүгү билим, илим. Экөө бири-бирине кошулбай жатат. Көп учурда карама-каршы турат. Мына ушул үч нерсе адамзатты гүлдөтүп, жеткире турган ушул үч нерсе. Китептин башында пролог катары жазылып жатпайбы?! Эгер 10 пайыз адам ушуну эле түшүнсө, анда жашоо өзгөрөт. Ушул үч нерсени түшүнсөк эле, үч нерсени баалай билсек, өз-өз орду менен колдоно билсек, анда адамдар жыргап жашайбыз. Байлыкты өз ордуна, бийликти өз ордуна койсок анда жашоо да өзгөрмөк.” [11].

Макалабызды жыйынтыктап жатып, элдин басып өткөн жолун изилдөөгө жана аныктоого салым кошкон тарых илиминен кийинки эле кыргыз адабияты деп ойлойбуз. Себеби, ал тарыхый чындыкты көркөм каражаттардын жардамы менен чыгарма кылып жаратып, элге биринчиден эстетикалык сулуулук (маданий), экинчиден ошол кылым, ошол доор жана ошол жылдар тууралуу кабар берип турат. Кайра куруу мезгилинен кийин сөз эркиндиги проза жанрында да байкалып турат. Жазуучулар турмуш агымына, шарына жана талабына ылайык мурункудан бир аз башкача өнүгтө жаза башташты (эркин десек болот). Бул нерсени автордун жогорудагы сөзү, чыгармалары адабий сындар тастыктап турат.

Бул макалада Ч.Абыкеевдин чыгармачылыгы, детективдүү курч окуялуу чыгармалары, социалдык нравалык маселелерди козгогон аңгемелеринин сыны, мистикалык (коркунуч, ужас) чыгармалары жөнүндө кеп болду. Бул илимий макала жаш адабиятчыларга анча түшүнүк бере албаса да чыгармаларын окуу менен терең иликтөө менен өзүнө пайдалуу нерсеге жете алат деген үмүттөбүз.

Колдонулган адабияттар

1. Арстанбеков М. Изденүүнүн издери. – Фрунзе, 1981.
2. Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы. – Бишкек, 2004.
3. Борбугулов М. Адабият теориясы. – Бишкек: “Сорос-фонд”, 1996.
4. Даутов К. Жаш сынчы. – Фрунзе: “Кыргызстан” басмасы, 1981.
5. Даутов К. Жаңы чектерге. – Фрунзе: “Кыргызстан” басмасы, 1980.
6. Даутов К. Мезгил сыны жана мен. – Бишкек, 2004.
7. Каимов К. Тандалмалар. – Фрунзе: “Адабият”, 1996.
8. Абыкеев Ч. Кызыл көйнөкчөн келин. – Бишкек, 2021, 208 б.
9. Абыкеев Ч. Бриллиант жылан. – Бишкек: “Жанызак” басма, 2012, 400 б.
10. Абыкеев Ч. Тандалган чыгармаларынын III томдук жыйнагы: 1-том. Бриллиант жылан. – Бишкек, 2011.
11. Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=qwN6neyB5qU>,
<https://www.youtube.com/watch?v=AFAbhLLuAvc>.
12. Абыкеев Ч. Тандалган чыгармаларынын III томдук жыйнагы: 2-том. Кызыл көйнөкчөн келин. – Бишкек: “Бийиктик”, 2011.
13. Абыкеев Ч. Тандалган чыгармаларынын III томдук жыйнагы: 3-том. Кыргыздын үч ыйыгы. – Бишкек: “Бийиктик”, 2001.

УДК 8:80

DOI 10.58649/1694-8033-2024-1(117)-178-183

Үкүева Б.К.

Ош мамлекеттик университети

Укуева Б.К.

Ошский государственный университет

Ukueva B.K.

Osh State University

SPIN-код: 7429-4060

УЛУУ ОКУМУШТУУ – ТЕМИР УСТАНЫН БАЛАСЫ ВЕЛИКИЙ УЧЕНЫЙ - СЫН КУЗНЕЦА THE GREAT SCIENTIST IS THE SON OF A BLACKSMITH

Кыскача мүнөздөмө: Белгилүү тилчи, түрколог, “Манас” изилдөөчү, коомдук ишмер, чыгаан педагог – Болот Мураталиевич Юнусалиев карапайым үй-бүлөдөн чыгып, эмгекчил, мээнеткечтиги менен коомдук иш менен бирге илим тармагына киришип анын ысык суугуна каныгып, тилчи катары Кыргыз ССРинин агартуу министирлигинин аппаратында иштеп жүргөн кезинде кыргыз мектептери үчүн кыргыз тили жана адабияты боюнча окуу программаларын жана окуу китептерин түзүүгө, редакциялоого, үзгүлтүксүз окуу китептерин кыргыз тилине которууга, УАМсогуш мезгилинде марксизм-ленинизм классиктеринин чыгармаларын которууга активдүү катышкан. Кыргыз тилин изилдөө тарыхында биринчи болуп, элдик кыргыз адабий тилинин калыптанышын, өнүгүшүн